

ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Означена нами проблема у своїй актуальності для України є екстраординарною. Вона набула значної тематизації як у релігієзнавчому, політичному, так і в теологічному дискурсах. Їй приділяється значна увага на міжнародних, загальноукраїнських, регіональних (в Україні) науково-практичних конференціях. (за 5 останніх років відбулося 14 таких конференцій). Вона є предметом аналізу, осмислення у значному масиві релігієзнавчих праць. [Див.:Актуальні питання міжконфесійних взаємовідносин в Україні. Зб.наук.матеріалів. - К., 2005; Волова Л.А Межконфессиональные отношения как феномен современной культуры. - Запорожье, 2004; Релігійна свобода: міжконфесійні відносини в умовах суспільно - політичних трансформацій в Україні. Науковий щорічник № 9. - К., 2005; Державно – конфесійні й міжконфесійні відносини в умовах свободи совісті//Релігійна свобода. Науковий щорічник № 10. - К., 2006].

У своєму практичному вияві питання міжконфесійних відносин є предметом уваги, аналізу політиків, відповідних державних структур, релігійних установ, в Україні суцільних. Вони обговорюються і в міжнародних організаціях, зокрема ПАРЕ [Див:Свобода совісті та віросповідань у контексті міжнародних й українських правових актів та релігійних документів. Упорядник М.Ю. Бабій. - К., 2006. - С. 50-52; 57-71; 74-77]

І це - зрозуміло. Адже відносини в міжконфесійному середовищі це специфічний вид суспільних відносин, який формується і реалізується в соціумі. Вони є важливою складовою архітектоники суспільних відносин і тісно пов'язані з іншими складовими структури останніх. Іншими словами, міжконфесійні відносини включені в цілісний контекст суспільних відносин: з одного боку, вони є об'єктом значного їх впливу, а з іншого - постають фактором відчутної дії на них. Тому коли ми осмислюємо феномен міжконфесійних відносин у теоретичному і практичному сенсі, стан, характер і наслідки їх вияву, то маємо брати до уваги й враховувати всю багатоаспектність означених взаємозв'язків і взаємодії. Це є особливо важливим у процесі пошуку шляхів оптимізацій такого роду відносин.

Відзначимо, що саме поняття **“міжконфесійні відносини”** характеризує *сукупність різноманітних зв'язків взаємодії, спілкування, суперництва, які виникають між їх суб'єктами: конфесіями, їх управлінськими структурами, інститутами та адептами.* Це - один з типів релігійних, зокрема, позакультових відносин. Якщо суб'єктами таких відносин є певні етноконфесійні спільноти або представники окремих етносів різної конфесійної орієнтації, а контекст їх взаємозв'язків, взаємодії містить конфесійні, етнічні проблеми, то такі відносини ми розглядаємо як *етноконфесійні*. Вони мають свою специфіку. Їх можна розглядати як міжконфесійні відносини з “етнічним забарвленням”.

Відносини між церквами різної конфесійної визначеності можна класифікувати і як міжцерковні, і як міжконфесійні. Тобто відносини, які складаються в площині наявного в Україні релігійного розмаїття, в його конфесійному, віросповідному вияві, ми експлікуємо як міжконфесійні або міжвіросповідні. Останні постають як *необхідні* в контексті сучасних і майбутніх тенденцій, глобального і регіонального виміру, передусім урізноманітнення релігійного середовища, процесу його плюралізації. Зміни, які відбулися на конфесійній карті України (кількісні, якісні) є разючими [Див.: Колодний А. Конфесійна карта України: конфесійний та регіональний зрізи. // Україна релігійна. Кн. І. Стан релігійного життя в Україні. Колективна моногр. - К., 2008.- С. 23-47]. Цьому значною мірою сприяли:

а) вплив соціально-політичних, культурно-духовних трансформацій, які характерні для України, особливо останнього десятиріччя;

- б) демократичні процеси, реалізація принципів свободи совісті, свободи релігій, утвердження світоглядного плюралізму, в т.ч й релігійного;
- в) значна мобільність населення, міграційні потоки;
- г) значне розширення інформаційного впливу, людських контактів;
- д) надзвичайна активність зарубіжних релігійних центрів, їхні місіонерські зусилля;
- ж) глобалізаційна складова.

Все це призвело до значних і швидких змін у релігійній ойкумені України. І, звісно, поглибило, а, головню, загостило, конфліктувало відносини в релігійному середовищі.

В теоретичному й практичному вимірах означеної проблеми вельми важливим постає те, що кожна конфесія, віросповідання має свої віроповчальну парадигму, матрицю цінностей, догми, координаційну систему культового і позакультового буття, свої традиції, нормативні приписи, які в той чи інший спосіб реалізуються в повсякденній діяльності. Її інакшість, самобутність, своєрідність виокремлює її із загального полірелігійного середовища, ідентифікує їхні вірних. Зрозуміло, що ці відмінності, власний модус ідентичності актуалізуються в процесі спілкування, взаємодій, контактів, зв'язків. *У темпоральному вимірі останні можуть бути спорадичні або системні, тимчасові або постійні, перманентні.*

В українському релігійному просторі ми можемо вести мову про спорадичні, тимчасові, однак далеко не системні зв'язки й відносини між конфесіями, віросповіданнями. Коли йдеться про системні міжконфесійні відносини, то маються на увазі стійкі зв'язки між їх суб'єктами, що відіграють у цьому істотну роль, зокрема, й у функціональному аспекті. Чи є такі відносини між віросповіданнями, конфесіями в Україні? Думаю, що ближчою до істини буде відповідь – «Ні», ніж –«Так».

Разом з там, варто зауважити, що в Україні зроблено немало, щоб надати позитивного характеру міжконфесійним зв'язкам, спілкуванню, певній взаємодії. Маю на увазі комплекс заходів, зокрема й законодавчих, для зняття гострих питань, які унеможливають конфліктність означених відносин, зокрема, й в першу чергу – це кроки, зроблені державою для забезпечення свободи буття релігій в суспільстві, повернення культових приміщень і культового майна, сприяння в будівництві нових культових будівель тощо. Значну роль у розвитку позитивних тенденцій в міжконфесійних відносинах відіграла і відіграє діяльність Всеукраїнської Ради церков і релігійних організацій, Народи християнських церков, відповідних їх структур у регіонах. Завдяки їхній роботі було знято чимало проблемних питань у системі віросповідних взаємозв'язків. Налагодженню комунікацій між конфесіями сприяло й Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України через систему науково-практичних конференцій, колоквиумів, круглих столів, “Днів свободи релігій” і “Днів релігійної толерантності” в регіонах, постійними учасниками яких є керівники релігійних організацій різного рівня.

Саме усталені комунікації суб'єктів міжконфесійної взаємодії, їх спілкування, контакти (які, до речі, за останні роки в контексті вищезначеного набули більш системних форм) постають своєрідним підґрунтям для формування системи міжконфесійних відносин, які набувають певних особливостей, закономірностей функціонування, а також характеру свого вияву. Такого роду система у своїй сутності сповнена цілої низки протиріч, неузгодженостей, підозр. Саме ці протиріччя як універсальна онтологічна основа “різноманітних форм суцього” істотно впливають на динаміку, характер, типологію і наслідки таких відносин, міжконфесійних комунікацій. Сьогодні ми можемо вести мову про превальювання комунікативного аспекту конфесійних відносин в Україні.

Вже наголошувалося, що за своїм характером останні можна розглядати як *антагоністичні, антогональні й агональні*. Міжконфесійні відносини антагоністичного типу - це практично відносини відкритої нетерпимості, які нерідко переростають у конфлікт. “Антогоністична парадигма” конфесійних відносин зберігає свою потенцію і сьогодні у відносинах між окремими конфесіями. І хоча вона, скажімо, у відносинах, які

позбавлені системних, безпосередніх контактів, зв'язків, предметного спілкування між УПЦ МП, УГКЦ, УПЦ МП і РКЦ перейшла в стадію латентності, не виявляє себе відкритим конфліктом, однак у практичній площині спорадично реанімує напруження між означеними конфесіями, прояви нетерпимості як на мікро, так і на макрорівні. Вектор конфесійного протистояння, яке до того ж має глибоке історичне коріння, залишається незмінним і сьогодні. Детермінує антагоністичну тенденцію цих “відносин” і так зване “уніатське питання”, а останніми роками - “католицький прозелітизм”, “експансія католицизму” на Схід. Проблема прозелітизму є фактором, який також антагонізує відносини, а точніше - відношення традиційних віросповідань до неорелігійних утворень. У цій царині існує тугий вузол протиріч. Неорелігії однозначно розглядаються «традиційними віросповіданнями» як “псевдорелігії”, як деструктив, як фактор “розмивання духовних засад” української нації, її культурної і релігійної ідентичності.

І в цьому аспекті, в площині процесу формування конструктивних міжконфесійних відносин у практичному вимірі залишається нерозв'язаною проблема балансу між принципами демократії та прав людини, зокрема права на свободу совісті, віросповідання, з одного боку, і збереження національної і релігійної ідентичності - з іншого. На наш погляд, ця проблема є сьогодні однією з найважливіших у площині подолання синдрому нетерпимості, антагоністичного модусу міжконфесійних взаємин.

Адже, на жаль, ми часто забуваємо й не акцентуємо свою увагу (в контексті аналізу останніх) на тому, що свобода віри включає у свою структуру й свободу особистої вірності та відданості своєму віросповідному вибору, своїм переконанням віруючої людини, а в цьому аспекті й релігійної спільноти. Це - закономірне прагнення зберегти свою ідентичність як на рівні “Я”, так і “Ми”.

Маємо взяти до уваги також й те, що в поліконфесійному просторі кожне віросповідання, релігійна традиція не просто шукає, вона бореться за свою соціальну нішу. Це веде до конкуренції, а в кінцевому вимірі - до накопичення елементів антагонізму. В цьому аспекті для подолання негативу і формування відносин антагонального (*позбавлених жорсткої опозиційності і нетерпимості*) або ж агонального (*принцип толерантної змагальності*) типу слід на рівні своєї традиції (конфесії) відмовитися від претензій на вищість, на абсолютне володіння істиною і визнати рівне право на існування й власну правду т. зв. “маргінальних традицій”. Адже, як справедливо зауважує Папа Бенедикт XVI, “...таємницю Божественного не можна звести до однієї –єдиної форми, яка виключала б всі інші”. Цю таємницю, - пише він, - не можна досягнути, ідучи *одним* обов'язковим для всіх шляхом ...До цього відноситься й етика толерантності, згідно з якою в кожному фрагменті (в кожному віросповіданні, релігійному напрямі - М.Б.) повинна бачитися частина істини, власне не повинно ставитися вище, ніж чуже, так що слід мирно включатися в різнобарвну симфонію вічно неприступного, схованого в символах, які репрезентують собою, як видається, останню можливість відчутти хоча би щось від Божественного” [Ратцингер Й.(Бенедикт XVI). Вера-Истина-Толерантность. Христианство и мировые религии.- М.,2007.- С. 255]. Це - продуктивний підхід. Завдання - конституювати його в практиці міжконфесійних відносин, вивівши за рамки чистих теоретичних рефлексій. Свобода віри (в аспекті побудови нормальних, агональних, або хоча б антагональних) міжконфесійних відносин, зв'язків передбачає повну рівність усіх релігійних традицій незалежно від їх “традиційності” чи “нетрадиційності”, часу зародження, місця походження, зв'язків із зарубіжними центрами тощо. Цей принцип знайшов своє юридичне оформлення в Законі України “Про свободу совісті та релігійні організації;” Це - важлива складова, а вірніше, підґрунтя, “парадигма оптимізації” міжконфесійних відносин. Адже на шкалі цінностей, “першочергових для людини й для гідного її життя, свобода (передовсім свобода совісті, свобода віри - М.Б) постає як основна цінність і основне право [Там само.-С. 326]. Повноцінне забезпечення принципу свободи совісті, віру на всіх рівнях, гарантія можливостей його реалізації - це та основа,

той фактор, що дозволяють в аспекті нормалізації міжконфесійних відносин в Україні, спрямувати їх в русло конструктивності й толерантності й бачити перспективу їх розвитку.

Свого глибокого теоретичного осмислення потребують й інші чинники (фактори) оптимізації міжконфесійних відносин, переведення їх з площини епізодичних комунікацій, зв'язків, взаємодії в системне поле конструктиву. Це стосується такої проблеми як *міжконфесійних діалог*, його функціональних можливостей в аспекті формування плідних у своїй сутності міжконфесійних відносин, співпраці релігійних спільнот, забезпечення їх співробітництва.

У цьому зв'язку зауважимо, що сьогодні у філософському, релігієзнавчому дискурсі проблема діалогу є актуальною і значною мірою опрацьованою. Нагадаємо, що ще в 70-х роках минулого століття відомий російський вчений М.Бахтін наголошував на тому, що «діалогічні відносини» мають універсальний характер, і є явищем, що пронизує всі відносини і прояви людського життя, взагалі все що має смисл і значення [Див.: Бахтін М.М. Проблеми поезики Достоевського.- М., 1972- С. 7]. Поза сумнівом “діалогічні відносини” (діалог) є важливою складовою міжконфесійних, в цілому релігійних відносин. Однак міжконфесійний діалог має свою специфіку, свої підходи до його організації. Важливим у процесі такого діалогу постають: рівність, суверенність, автономність його суб'єктів, визнання права кожного з них на власне розуміння істини, свою правду, світоглядну й життєву позицію без акцентацій і претензій на їх істинність. У рамках міжконфесійного діалогу не повинно бути ворогів. Його суб'єкти – опоненти, люди які бажають віднайти правду, налагодити, побудувати/відбудувати нормальні взаємини, знайти підґрунтя для компромісу. Кожний з них має право (є рівним у праві й свободі) на свої підходи до проблеми, що обговорюється, на свої погляди і переконання, однак “ніхто не має оголошувати їх єдино правильними, беззаперечними” [Див.: Ран М. Диалог в современном мире // Вопросы философии.-2004. - №10.- С.26].

Світоглядно–релігійна своєрідність, самобутність учасників міжконфесійного діалогу має розглядатися як достоїнство і поважатися. Взаєморозуміння між суб'єктами діалогу, проникнення в сутність позицій, поглядів, пропозицій один одного, прагнення віднайти раціональне зерно, сприяють зближенню, взаємодовірі, пониженню порогу напруженості у взаємовідносинах. Загальним для діалогових форм комунікації (особливо між конфесіями) залишається старий, випробуваний принцип: уміння не лише слухати свого візаві, а й чути його; уміння йти на поступки, досягати компромісу. Без цього діалог постає як непродуктивний “монолог” його суб'єктів.

У контексті пошуку шляхів оптимізації міжконфесійних відносин, налагодження діалогових форм їх практичного вияву важливою, зокрема й в теоретичному вимірі, постає проблема толерантності, толерантизації означених відносин. “Толерантність ” у своєму понятійному виразі постає як морально- практичний орієнтир поведінки соціальних агентів (конфесій, церков) у процесі їх комунікації, буття в суспільному просторі. “Толерантність, - як зазначається в “Декларації принципів толерантності”, прийнятій в 1995 році на Генеральній конференції ЮНЕСКО,- означає повагу, сприйняття, правильне розуміння загального різноманіття культур нашого світу, форм самовираження і способів виявів людської особистості” - “Толерантність - це свобода - у різноманітті”[Див.: Декларація принципів толерантності//Свобода совісті та віросповідання у контексті міжнародних і українських правових актів та релігійних документів.- С. 32-33].

У площині міжконфесійних відносин, “діалогових відносин” релігійних суб'єктів *толерантність* постає як взаємоповажне, конфесійно (догматично) незаангажоване (як таке, що не демонструється цілеспрямовано) ставлення їх один до одного, з визнанням права кожного на свою правду й позицію. Толерантність – це не просто терпимість одного релігійного (конфесійного) “Ми” до іншого “Ми”. Це - повага й внутрішньо усвідомлене прагнення до розуміння один одного, “інакшості”, без упередження, взаємне визнання їх автономності й суверенності, а також права на власні переконання й цінності, без

"конвертації" і нав'язування останніх один одному. Тобто, йдеться про культуру взаємин у площині міжконфесійних відносин, діалогу. Вона (культура відносин) може поставати як "культура незгоди". І це - нормальне явище в аспекті міжконфесійного діалогу, відносин. У контексті оптимізації останніх толерантність постає як вельми необхідна. Вона - важлива умова діалогу, а отже й умова конструктивного розвитку міжконфесійних відносин.

Резюмуючи, зауважимо, що системний, продуктивний, базований на чітких принципах толерантності й взаємоповаги діалог у своїй конструктивній іпостасі в Україні покищо відсутній. Конфесіям, їхнім ієрархам й інститутам варто чітко усвідомити, що реальна взаємодія в практичному сенсі й ґрунтовані на толерантності їх спілкування, діалог, співпраця дозволять їм не просто бути, існувати в суспільному просторі, а й *жити* разом, не втрачаючи своєї ідентичності, властивих їм відмінностей і бачити в кожному сегменті конфесійного розмаїття певну цінність, яка не може бути проігнорована. Лише за такої умови міжконфесійні відносини будуть фактором стабільності й миру в суспільстві.

Сергій ЗДЮРУК (Київ)

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВЗАЄМИН В УКРАЇНІ

Проблеми налагодження міжконфесійних взаємин в Україні надзвичайно багатогранні. Значне місце у впливі на їхній перебіг займають зовнішні політичні і релігійні чинники. Особливе місце посідає Рада Європи у міжкультурній комунікації та релігійному вимірові її діяльності. Враховуючи досягнення Ради Європи на ниві розбудови толерантних взаємин між суб'єктами суспільно-релігійного життя та залучаючи досвід ПАРЄ щодо активізації держав-учасниць у напрямку оптимізації дискурсу на релігійному ґрунті, цілком можливо вдосконалити політику Української Держави у відповідності зі стандартами Ради Європи. Особлива увага тут має приділятися тим проблемним моментам, які прямо чи опосередковано виступають джерелами міжконфесійних непорозумінь.

Європейський та український суспільний простір істотно подібні між собою організацією на засадах поліконфесійності. **Релігійний плюралізм, будучи невід'ємним атрибутом демократичного суспільства, сутнісно відноситься до розряду не лише визначних здобутків західної цивілізації, але й залишається одночасно серйозною перманентною проблемою.** Будь-яке розмаїття – ідеологічне, культурне, віросповідне – це завжди зіткнення позицій (часто полярних), що природно спонукає до постійного пошуку рівноваги, балансу, налагодження консенсусу чи компромісу між усім спектром суспільних акторів, інакше у соціумі не забезпечити мир, злагоду та стабільність. Вирішувати означену проблему нині вимушені як об'єднана Європа, так і Україна.

На європейських теренах питання стосовно шляхів досягнення взаємопорозуміння, терпимості, упередження конфліктних ситуацій між представниками різних традицій, уподобань, ціннісних орієнтацій набувають дедалі більшої актуальності. Варшавський самміт Ради Європи у травні 2005 року визначив міжкультурний діалог як одну з пріоритетних сфер діяльності Організації на майбутні роки. У 2006 р. Рада Європи відкрила новий веб-сайт, який запрошує зацікавлені сторони поділитися власним розумінням міжкультурного діалогу та обмінятися накопиченим передовим досвідом, а Комітет Міністрів РЄ розпочав підготовку Білої книги з міжкультурного діалогу. Ця праця має стати довготривалим поштовхом для різних ініціатив та політичних підходів до покращення культурного розмаїття, зменшення ризиків дискримінації та виключення культурних меншин.